

Een gastvrij wij? Europadag Utrecht 2023

Bert van Roermund

Om te beginnen twee cijfers. Europa+ (d.w.z. incl. EU Noorwegen en Zwitserland, excl. VK) ontving 81.000 asielaanvragen in februari 2023. De Nederlandse regering verwacht een instroom van 70.000 asielzoekers in 2023. Dit zijn enorme aantallen. Geen wonder dat mensen zich gaan afvragen: hoeveel mensen kunnen we opvangen? De Nederlandse ministers die verantwoordelijk zijn voor immigratie en asiel hebben besloten om deze vraag voorlopig buiten beschouwing te laten en zich te concentreren op een andere vraag: hoe kunnen we de controle houden? Deze verandering van perspectief is haalbaar. De populistische uitspraak 'Nederland is vol' is geënt op een metafoor, de metafoor van een emmer die overloopt, waarmee een grens wordt aangegeven die met nog een druppel overschreden mag worden. Maar niet alle woorden die een grens aangeven ('vol') zijn zo. Om een ietwat vreemde analogie te trekken: op een bepaald moment kunnen we iemand 'kaal' noemen. Maar het heeft geen zin om dat te koppelen aan het aantal haren dat nog op iemands hoofd zit en dat ons zou rechtvaardigen om hem 'kaal' te noemen. Hoe dan ook, voor de persoon in kwestie is een andere vraag veel interessanter: 'hoe kan ik, die onvermijdelijk kaler en kaler wordt, een meer of minder aantrekkelijk profiel behouden? Nu wordt de analogie ineens minder raar. Hoewel de vraag van de regering op verschillende manieren kan worden opgepakt, zou één mogelijke modus zijn: hoe houden wij, Nederland, geconfronteerd met onvermijdelijke immigratie, een meer of minder aantrekkelijk profiel? Overigens, om recht te doen aan de gelegenheid van 9th mei, is 'Nederland' in het vervolg van deze lezing slechts een dummy voor een willekeurige EU-lidstaat.

Nu hebben kale mensen (geen woordspeling bedoeld) een hele reeks tactieken om hun aantrekkelijkheid uit te stralen, bijvoorbeeld van een toupet tot een tatoeage. Zo ook Nederlanders als het gaat om vluchtelingen. Sommigen doen liever alsof er niets aan de hand is (de toupetactiek). Zij stellen dat Nederland 'Nederlands' moet blijven, wat dat ook moge betekenen. Anderen geven de voorkeur aan de tatoeage-tactiek. Ze verwelkomen iedereen uit elke andere hoek van de wereld en nodigen hen uit om een blijvend stempel te drukken op de Nederlandse politiek. Van deze tactiek waren we onlangs getuige tijdens de viering van Koningsdag in Rotterdam. De feestelijke aanwezigheid van de koning zelf was voldoende om voor één dag de politieke angel uit de multiculturele samenleving te halen.

Wat is dan deze politieke angel? We praten tegenwoordig veel over inclusiviteit en diversiteit. Maar uiteindelijk is wat politiek politiek maakt een daad van zelfinclusie. Mensen die zich groeperen beginnen en blijven een lijn om zichzelf heen trekken door naar zichzelf te verwijzen met voornaamwoorden als 'wij', 'ons' en 'onze'. Ja, dit betekent dat anderen buitengesloten worden zonder gehoord te worden. Nee, dat is niet rechtvaardig, zelfs niet als deze lijnen om de dag opnieuw getrokken worden. Ja, dit vormt een 'wij/zij'-kloof. Nee, daar kunnen we niet omheen, zelfs niet als deze grenzen poreus en voorlopig zijn. Ja, dit onrecht dringt door in de wetten van onze politiek, zelfs in de rechtsstaat zelf. Nee, we kunnen het niet volledig uitbannen, niet alleen vanwege de gebeurtenissen om ons heen, maar ook omdat we uiteindelijk niet in staat zijn om volledig te begrijpen wie we zelf in de eerste plaats zijn. Dit is allemaal inherent aan wat we een politieke orde noemen. Deze lijn

van zelf-inclusie is niet alleen te volgen bij de immigratiedienst op Schiphol, maar elke keer dat een politicus, een journalist, een gewone burger het woord 'wij' gebruikt. Er is bijvoorbeeld veel 'wij-ing' gaande in elk vrijdagavondinterview met de Nederlandse premier.

Een pleidooi om van de 'wij/zij' kloof af te geraken mag dan op moreel applaus kunnen rekenen: politiek gezien is het echter wat onze Vlaamse burens 'dikke zever' noemen. Zelfs dat mooie Europese volkslied (dat we vandaag, 'Dag van Europa', mogen zingen) 'Alle Menschen werden Brüder' laat twee indringende vragen open met betrekking tot de kloof: (a) wie telt als mens? En (b) moeten we niet snel leren om dieren (en waarom niet bomen, rivieren, bergen) als onze broeders te beschouwen? Laat ik dit samenvatten in een krachtige uitspraak: politiek is geen toegepaste moraal, en moraal is niet de ultieme norm voor politiek. We moeten politieke vragen dus niet beantwoorden met morele antwoorden. Moraliteit kan alleen redenen geven om op zoek te gaan naar betere politieke antwoorden.

Onthoud de vraag. Niet 'Wanneer is dit land vol?' Maar eerder 'Hoe blijft Nederland (of 'Europa') aantrekkelijk?' Sommige beleidsmakers lijken te denken dat het mogelijk is om Nederland (of een ander EU-land) in één klap minder aantrekkelijk te maken voor vluchtelingen en aantrekkelijker voor de eigen burgers. Dit is een vergissing. Aantrekkelijk zijn en blijven betekent naar jezelf kijken door de ogen van anderen. Een politiek is als een dak dat onderdak belooft. Het idee zelf van beschutting vinden is alleen denkbaar vanuit het gezichtspunt van de buitenstaander die lijdt onder de ontberingen van een vijandige wereld, zelfs voor degenen die al binnen zijn. Wat Nederland of Europa aantrekkelijk maakt in de ogen van zijn eigen burgers, zal het ook aantrekkelijk maken in de ogen van vluchtelingen. En wat Europese lidstaten doen om zichzelf onaantrekkelijk te maken voor vluchtelingen, zal hen ook volstrekt onaantrekkelijk maken voor hun eigen burgers. Het is dus aan beide kanten van de lijn zoeken naar een aantrekkelijk dak. Dit is volgens mij op zijn minst het begin van een echt politieke basis voor een vluchtelingenbeleid.

Maar let op, zowel nieuwkomers als autochtonen, dat dit een *politiek* dak is. Het dak rust op muren, op grenzen, zelfs als er ramen, deuren en drempels in deze muren zitten. De vloer onder het dak is een relatief afgezonderd gebied, een wij-gebied. Zoals ik al zei, politiek kan niet anders dan uitgaan van zelfinclusie, dus uitsluiting. Het gewone leven zoals Nederlanders dat leiden, is een iteratieve en indringende gezamenlijke actie van het trekken van een lijn die een grens vormt met waarschuwborden, barrières en bewakers voor jou, vluchtelingen, statushouders met een tijdelijke of zelfs permanente verblijfsvergunning, om kennis van te nemen, over te onderhandelen, uit te dagen, over te steken. Cruciaal is echter dat deze taak om dergelijke constitutieve barrières te identificeren, in vraag te stellen en ermee om te gaan niet alleen in het belang is van nieuwkomers. Het is ook van vitaal belang voor autochtone bewoners die genieten van volwaardig burgerschap alsof het een geschenk van de natuur is. Want burgerschap is geen geschenk maar het resultaat van een toe-eigening, min of meer succesvol in stand gehouden door een voorwaardelijke mix van geluk, slimheid en geweld. Het zal niet blijven duren, zoals vluchtelingen weten, tenzij we leren kijken naar deze blinde vlek van ons, door de ogen van degenen die we beschouwen als 'anderen', 'buitenstaanders', 'vreemdelingen', 'vreemden'. Laat ik wijzen op twee van zulke barrières, vanzelfsprekend voor de meeste Nederlanders en totaal vervreemdend voor veel vluchtelingen. En laten we niet vergeten: wat vanzelfsprekend en constituerend is, is daarom niet rechtvaardig; terwijl, aan de andere kant, wat vervreemdend is, daarom niet vijandig is.

De eerste barrière is deze: De Nederlandse samenleving is gebaseerd op wat wel eens 'burgerreligie' wordt genoemd. Niet in de zin van een staatsgodsdienst zoals het anglicanisme in het Verenigd Koninkrijk, maar in een heel andere betekenis, namelijk 'de samenleving komt op de eerste plaats, de religie op de tweede'. De samenleving heeft voorrang op religie, alsof het een religie op zich is. Religieuze autochtonen die je in Nederland ontmoet, zullen dit misschien met zoveel woorden ontkennen. Maar kijk, wat zij in de praktijk brengen is 'de maatschappij eerst, religie op de tweede plaats' (zoals de grondwet hen verplicht te doen). Geen wonder dat sommige niet-religieuze autochtonen religie beschouwen als een mening; een waarheidsclaim die je vrijelijk mag uiten, zolang je je aan de wetten van het land houdt; en vrijelijk mag beoefenen of naar leven, zolang je in de privésfeer van je eigen tempel blijft. Maar natuurlijk is een religieus geloof geen mening in de harten en hoofden van de gelovigen. Voor hen is het verbonden met een gevoel van verlossing, roeping, toewijding aan wat de heilige Augustinus in de christelijke traditie een wezen noemde dat intiemer voor me is dan mijn diepste zelf. En toch eist de Nederlandse samenleving van bewoners, zelfs tijdelijke, dat ze datgene wat voor hen het heiligst is op de tweede plaats zetten en de seculiere wet van de samenleving voorrang geven. En dat is uiteindelijk het principe van wederkerigheid van belangen. Een prijzenswaardig principe, ware het niet dat het de samenleving lijkt voor te stellen als een grote marktplaats.

Nu de tweede barrière. Deze wederkerigheid, deze wet van de samenleving neemt een grotendeels anonieme vorm aan. Het is wat een beroemde filosoof in Duitsland (Habermas) een vorm van solidariteit onder vreemden noemde, d.w.z. onder mensen die elkaar niet kennen en die elkaar bovendien *liever* niet leren kennen. Natuurlijk is het ook in de Nederlandse samenleving belangrijk om mensen te kennen als je ambities hebt. Netwerken, jezelf blootgeven, meedoen aan projecten zijn belangrijk, hier zoals overal. Maar als het gaat om dit specifieke politieke artefact dat we recht noemen, kun je maar beter *niet* rekenen op familiebanden, persoonlijke vriendschappen, traditionele privileges, daarvoor, en alles wat in hun kielzog komt. In zekere zin zorgen we liever voor elkaar zonder (persoonlijk) voor elkaar te zorgen. Niet (nog niet?) als het gaat om echt zorgen, zoals in de gezondheidszorg, het ouderschap, het aanbieden van onderwijs of het behouden van cultureel erfgoed. Maar we nemen deze houding wel aan als het gaat om de rechtsstaat, die de garantie is voor basale wederzijdse zorg. Ook deze anonimiteit is erg moeilijk om aan te wennen als buitenstaander die uit een andere cultuur komt, waar je niets bent zonder ouders, familieleden, vrienden, voorouders, beschermheren en cliënten. We erkennen wel de morele betekenis van deze banden. Maar moraliteit gaat niet boven recht. Voor de Nederlandse samenleving is het recht het intermediair, de interface, tussen politiek en moraal. Een waardevolle verworvenheid, zou ik zeggen, deze opvatting van het recht, ware het niet dat het rechtssysteem wordt belast met een taak die het nooit kan vervullen, om nog maar te zwijgen van de georganiseerde misdaad die anonimiteit pleegt voort te brengen.

Dus daar zit je dan, als vluchteling of voormalig vluchteling, maar ook als autochtoon, altijd te worstelen met deze twee eigenaardigheden van het Nederlandse 'wij'. De samenleving komt op de eerste plaats, al het andere, inclusief religie, op de tweede. En het recht, de waarborg van de sociale orde, is anonieme solidariteit. Eigenaardigheden, die kenmerkend zijn voor dit zichzelf insluitende 'wij', maar tegelijkertijd niet gerechtvaardigd. Je kunt ze aanvechten, erover onderhandelen, je eraan onttrekken. Maar je kunt het je niet

veroorloven ze te negeren. Hoewel ze permanent aan verandering onderhevig zijn, zijn ze niet gemakkelijk te veranderen door geplande actie. Ze hebben de gewoonte om onder nieuwe gedaanten terug te keren. Ze zijn taai, veerkrachtig, net als asielzoekers.